

Universiteit Utrecht

Master Kinder- en Jeugdpsychologie

THESIS

De Predictieve validiteit van sociometrie en leraar-oordelen als screeningsinstrument om antisociaal gedrag te voorspellen.

Bart Droog, 3958639

Juli 2013

These begeleider: Prof. Dr. Bram Orobio de Castro
Tweede beoordelaar: Drs. Herma Regterschot-von Lindheim

Literatuur

DANKWOORD	3
SAMENVATTING	4
ABSTRACT	5
INLEIDING	6
METHODE	12
RESULTATEN	14
DISCUSSIE	<u>1918</u>
REFERENTIES	<u>2322</u>
BIJLAGEN	<u>2625</u>

Dankwoord

Deze scriptie had niet tot stand kunnen komen zonder de hulp van een aantal personen, deze plek wil ik dan ook gebruiken om een speciaal dankwoord richten aan hen die mij geïnspireerd, gestuurd en geholpen hebben. Allereerst wil ik de kinderen en leraren bedanken die hebben meegewerkt aan dit onderzoek, zonder hun eerlijke antwoorden en inzichten had dit onderzoek niet plaats kunnen vinden. Daarnaast ben ik Drs. Herma Regterschot-von Lindheim zeer erkentelijk voor de begeleiding van de dataverzameling en het mij ter beschikking stellen van de nodige onderzoeksgegevens. Ook wil ik graag mijn vriendin bedanken voor haar hulp op het taalkundige vlak van het schrijven van dit onderzoek.

Ten slotte ben ik grote dank verschuldigd aan mijn begeleider van de Universiteit Utrecht, Prof. Dr. Bram Orobio de Castro voor zijn goede advies, begeleiding en zijn vermogen mij te enthousiasmeren en te motiveren op de lastige momenten die horen bij onderzoek doen en het schrijven van een these.

Samenvatting

Antisociaal gedrag vormt een grote zorg voor de samenleving. Wanneer een kind antisociaal gedrag vertoont, zoals bijvoorbeeld pestgedrag of problemen met autoriteit, kan vroegtijdig ingrijpen deze negatieve ontwikkeling doorbreken. SPRINT is een preventief interventieprogramma voor kinderen die antisociaal gedrag vertonen. Voor men echter kan beginnen aan de preventieve interventie is een goede screening cruciaal. In de huidige screening worden alleen leraar-oordelen als screeningsinstrument gebruikt. Het gebruik van leraar-oordelen brengt echter een aantal nadelen met zich mee. In deze studie is er gekeken of die screening kan worden verbeterd door, naast leraar-oordelen, ook een sociometrische taak (kinder-oordelen) te gebruiken als toevoeging aan of vervanging van de lerarenvragenlijsten. Voor het meten van antisociaal gedrag door leraren is de *Strengths and Difficulties Questionnaire* (SDQ) (Goodman, 1997) gebruikt. Sociometrie is gemeten door een sociometrische taak waarbij kinderen oordelen over ruzie maken van hun leeftijdsgenoten. Antisociaal gedrag blijkt redelijk te voorspellen uit leraar-oordelen. Daarnaast blijkt uit deze studie dat het aspect ruzie maken volgens sociometrie van toegevoegde waarde kan zijn boven leraar-oordelen bij het voorspellen van antisociaal gedrag, echter is dit effect gering. Mogelijk zou meer informatie over sociometrie de predictieve validiteit kunnen vergroten bij het screenen van antisociaal gedrag.

Abstract

Antisocial behaviour is a major concern for society. When a child develops antisocial behaviour such as bullying or problems with authority, early intervention can break this negative development. SPRINT is a preventive intervention program for children who exhibit antisocial behaviour. Before one can begin with preventive intervention, a good screening is crucial. In the current screening only teacher ratings are used as a screening tool. However, the use of teacher ratings involves a number of disadvantages. In this study we assessed whether this screening can be improved by adding a sociometric task (peer ratings) to the teacher ratings or using peer ratings as a replacement of the teacher questionnaires. For measuring anti-social behaviour in children teacher completed the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ) (Goodman, 1997). Sociometry is measured by a sociometric task in which children judge the amount of quarrel among their peers. Teacher judgement, as found in this study, is a good predictor of antisocial behaviour. In addition, this study shows that 'quarrel' according to sociometrics, when added to teacher ratings; add value in the prediction of antisocial behaviour, although the effect is small. More information about sociometrics may possibly increase the predictive validity of the screening of anti-social behaviour.

Inleiding

Gedragsproblemen bij (zeer) jonge kinderen vormen een indicatie voor probleem- en antisociaal gedrag op latere leeftijd (Loeber 1982; Loeber, Burke, Lahey, Winters & Zera, 2000; Moffitt, 1993). Hoe eerder jonge kinderen probleemgedrag vertonen, hoe groter de kans is dat dit antisociaal gedrag toeneemt op latere leeftijd, in zowel omvang als ernst. Kaplow, Curran, Dodge & Conduct Problems Prevention Research Group (2002) geven als een van de verklaringen hiervoor dat probleemgedrag op jonge leeftijd impact heeft op verschillende aspecten van de ontwikkeling, zoals fysieke en mentale gezondheid en sociale ontwikkeling. Probleemgedrag roept namelijk niet alleen een negatieve reactie op bij leeftijdsgenoten, maar ook bij volwassenen. Dit heeft tot gevolg dat wanneer leeftijdsgenoten en volwassenen telkens afwijzend reageren op het probleemgedrag van het kind, dit gedrag alleen maar sterker zal toenemen (Conduct Problems Prevention Research Group, 1992; Loeber, 1990).

Antisociaal probleemgedrag op latere leeftijd is niet alleen schadelijk voor het kind zelf, maar is ook een groot maatschappelijke probleem. Uit de gegevens van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (2007) blijkt dat de kosten van delinquent gedrag, dat een onderdeel is van antisociaal gedrag voor de maatschappij hoog oplopen. Jaarlijks kost een adolescent die delinquent gedrag vertoont ongeveer €120.000. Door de stijgende kosten, ten gevolge van een antisociale gedragsstoornis, is het van belang onderzoek te doen naar effectiviteit van preventieve interventiemethodes bij kinderen die een antisociale gedragsontwikkeling doormaken (Scott, Knapp, Henderson & Maughan, 2001).

Antisociaal gedrag is een breed begrip dat is onder te verdelen in verschillende soorten gedrag, zoals bijvoorbeeld agressief gedrag, liegen of pesten. Agressief gedrag is hierin zeer sterk aanwezig en om die reden ook het meest onderzocht (Buitelaar, Smeets, Herpers, Scheepers, Glennon en Rommelse, 2013). Dit, en omdat vanuit verschillende empirische onderzoeken agressief gedrag naar voren kwam als goede voorspeller van later antisociaal gedrag (Parker & Asher, 1987; Patterson, Reid, & Dishion, 1991; Serbin, Schwartzman, Moskowitz, en Ledingham, 1991), is een reden waarom er in deze studie tevens verwezen kan worden naar agressie als onderdeel van antisociaal gedrag.

Er is een breed scala aan preventieve maatregelen op het gebied van antisociaal gedrag. Interventie op jonge leeftijd significant effect heeft op het reduceren van antisociaal gedrag op latere leeftijd (Dodge, Coie & Lynam, 2006). Antisociale gedragspatronen bij kinderen op jonge leeftijd zijn vaak nog niet hardnekkig en dus relatief makkelijk af te leren waardoor dit

een goed moment is om in te grijpen in deze gedragspatronen door middel van preventieve interventie. Naarmate kinderen ouder worden zullen deze antisociale gedragspatronen automatisch worden en zullen de leeftijdsgenoten meer gaan reageren op dit antisociaal gedrag waardoor preventie op latere leeftijd minder geschikt is dan preventieve interventie op jonge leeftijd. (Conduct Problems Prevention Research Group, 1992)

Lochman (1995) onderscheidt verschillende soorten preventie. Universele preventieve interventies richten zich op de gehele bevolking in plaats van op een bepaalde risicogroep. Selectieve preventieve interventie daarentegen richt zich op de groep die een verhoogd risico vormt voor antisociaal gedrag. Deze laatste krijgt in vele studies de voorkeur boven universele preventies om twee redenen. Allereerst omdat selectieve interventieprogramma's de kosten laag houden doordat het interventieprogramma zich kan focussen op een 'kleine' groep in plaats van zich te richten op de gehele bevolking. Daarnaast zijn preventieve interventies die zich richten op de alle jongeren (universele preventieve interventie) weinig effectief gebleken op de langere termijn bij antisociaal gedrag (Tolan & Guerra, 1994). Echter heeft selectieve preventie als nadeel dat het stigmatiserend kan werken en dat er bij de selectie nooit 100% juist geselecteerd wordt, waardoor degenen die baat zouden kunnen hebben bij de interventie buiten de boot vallen. (Broening, Kumpfer, Kruse et al., 2012)

Voordat men echter kan beginnen aan een selectieve interventie zullen in de eerste plaats de juiste kinderen moeten worden geïdentificeerd. Deze screening speelt een cruciale rol binnen een selectief preventief interventieprogramma. Empirisch bewijs voor validiteit van deze screening is belangrijk voor het begrijpen en behandelen van kinderen met gedragsproblemen. Hierbij zijn gestandaardiseerde gedragschalen essentieel (McMahon and Frick 2005; Pelham et al. 2005a, b).

Bij het gebruik van screeningmethodes is het echter lastig om fouten uit te sluiten. Deze fouten zijn in twee types te onderscheiden. Allereerst zijn er kinderen die bij de screening onterecht worden uitgesloten voor een preventieve interventie, zij worden de zogeheten '*valse negatieven*' genoemd. Deze kinderen hebben wel degelijk een verhoogd risico op een ontwikkeling van antisociaal gedrag, maar worden niet als potentiële risicogroep geïdentificeerd. Ten tweede zijn er kinderen die onterecht worden geselecteerd (*valse positieven*) en die vervolgens in het interventieprogramma terechtkomen, terwijl dit niet zou moeten gebeuren. In de literatuur worden de *valse positieven* als meest schadelijk gezien. Zij krijgen onterecht het predicaat 'toekomstig antisociaal' opgeplakt, hierdoor zou het kind minder kunnen presteren op school doordat zij een verhoogd stressniveau hebben (Vitaro,

Tremblay & Gagnon, 1994). De groep kinderen uit de *valse negatieven* zouden in een eventuele nameting alsnog positief kunnen worden getest waardoor dit minder ernstig is.

Het is dus van belang om de groep *valse positieven* zo klein mogelijk te houden. Beide fouten kunnen worden verminderd door meer onderzoek te doen naar valide screeningsinstrumenten (Cicchetti & Richters, 1993; Dodge, 1993).

Uit bovenstaande kunnen we opmaken dat voor een effectief preventie interventieprogramma een valide screening een vereiste is. Voor deze screening is het in de eerste plaats van belang dat de juiste risico variabelen worden opgesteld om jongeren te kunnen identificeren als risicjongere voor het op latere leeftijd vertonen van antisociaal gedrag. Wanneer een screeningsprocedure aan de hand van mogelijke risicofactoren voor later antisociaal gedrag wordt uitgevoerd, moet er, naast de bepaling van deze risicofactoren, tevens bepaald worden wie de informanten zijn en hoe deze informanten hun gegevens verzamelen en overdragen. In recent onderzoek wordt dit voornamelijk gedaan aan de hand van vragenlijsten die door leerkrachten wordt ingevuld, de zogeheten leraar-oordelen (Kosterman, Hawkins, Mason et al., 2010; Sadeh, Burns, Sullivan, 2012). Een leraar kan kinderen in verschillende situaties observeren tijdens schooltijd zoals gestructureerde en ongestructureerde sociale en academische situaties. Ze hebben de mogelijkheid om kinderen in een gestandaardiseerde omgeving te beoordelen waarin kinderen van dezelfde leeftijd en hetzelfde geslacht zitten. Hierdoor, en omdat de school over het algemeen een plek is waarin antisociaal gedrag grote nadelige uitwerkingen kan hebben op een kind, is de leraar een belangrijke bron van informatie over antisociaal gedrag van kinderen (Miller, Klein, Piacentini et al., 1995). Tevens blijkt dat wanneer gedragsproblemen zowel thuis als op school voorkomen, dit een betere voorspeller over later antisociaal gedrag is dan wanneer het kind alleen thuis antisociaal gedrag vertoont (Loeber, 1982; Mannuzza and Klein, 1992).

Hoewel de basisschool, zoals hierboven beschreven, een goede plek is om kinderen te helpen door middel van een preventieprogramma, zijn er maar weinig longitudinale onderzoeken die het voorspellend vermogen van leraar-oordelen onderbouwen. leraar-oordelen blijken uit deze studies 31% vals negatieven en 22% vals positieven te hebben bij het voorspellen van later antisociaal gedrag, dit wordt ook wel een gemiddelde specificiteit van 78% en gemiddelde sensitiviteit van 69% genoemd (Haapasalo, Tremblay, Boulerice et al., 2000).

Hoewel het oordelen van een leraar als middel om antisociaal gedrag te voorspellen weliswaar een efficiënte manier van screenen zijn, kleeft er ook een aantal mogelijke nadelen

aan. Kinderen zijn namelijk geneigd antisociaal gedrag vooral stiekem te vertonen. Het zou kunnen voorkomen dat een leraar dit gedrag niet opmerkt, waardoor een kind positiever gescreend zou kunnen worden dan dat het in werkelijkheid is.

Ook blijkt dat leraren last hebben van een perceptie bias. Uit een studie van Berg-Nielsen, Solheim, Belsky et al. (2012) blijkt dat er verschil bestaat tussen de uitkomsten van leraar-oordelen en ouder oordelen, onder normale omstandigheden voorspellen ouder oordelen vaker probleemgedrag dan leraar-oordelen. Hierin treedt verandering op wanneer de leraar een conflict heeft met een leerling. Het blijkt dat de perceptie van de leraar van antisociaal gedrag sterk wordt beïnvloed door de conflicten tussen leraar en kind.

Daarnaast interpreteren volwassenen bepaald gedrag over het algemeen anders bij jongens dan bij meisjes. Uit onderzoek van Zwirs, Burger, Schulpen et al. (2011), blijkt bijvoorbeeld dat leraar-oordelen *gebiased* zijn wanneer het gaat om antisociaal gedrag van meisjes. Leraren zouden de schoolprestaties van de meisjes laten meewegen bij hun oordeel. Ook Berg-Nielsen, Solheim, Belsky et al. (2012) beweren dat het verschil tussen leraar-oordelen bij jongens en meisjes voor een deel verklaard kan worden door de geslachts-bias van de leraar. Vrouwelijke leraren hebben meer tolerantie voor probleemgedrag bij meisjes dan bij jongens, vrouwelijke leraren blijken probleemgedrag van jongens als meer storend te ervaren. Aangezien een groot deel van de leraren vrouw is kan deze geslachts-bias een nadeel zijn bij het voorspellen van antisociaal gedrag. Deze *bias*, van een leraar, blijkt echter niet of nauwelijks aanwezig wanneer er gebruik gemaakt wordt van peer nominaties.

Studies tonen aan dat de tolerantie van een leraar de belangrijkste indicator is bij het waarnemen van probleemgedrag van kinderen. Leraren zijn minder tolerant voor gedrag dat niet overeenkomt met zijn/haar eigen culturele verwachtingen (Gerber & Semmel, 1984; Lambert, Puig, Lyubansky, Rowan, & Winfrey, 2001). Uit onderzoek van Lau, Garland, Yeh et al. (2004) blijkt dat wanneer er gekeken wordt naar leraar-oordelen, Afro-Amerikaanse jongeren volgens de leraar meer gedragsproblemen hebben en Aziatische jongeren juist minder dan de gemiddelde leerling. Deze etnische verschillen blijken niet te op te gaan wanneer er wordt gekeken naar *peer* nominaties. Bovengenoemde resultaten geven aan dat wanneer er sprake is van etnische verschillen, nominaties van meerdere personen de voorkeur krijgen boven leraar-oordelen.

Als laatste vraagt de screening van kinderen om een tijdsinvestering van de leraren. Aangezien de werkdruk van de leraar in Nederland elk jaar blijft stijgen (DUO

Onderwijsonderzoek, 2012) is het interessant om te onderzoeken of de screening van kinderen met de leraar als informant wel zo wenselijk is.

Een andere mogelijkheid om toekomstig antisociaal gedrag te voorspellen is aan de hand van sociometrische testen. De sociale interactie tussen leeftijdsgenoten speelt namelijk een belangrijke rol in de ontwikkeling van kinderen (Ladd, 2005). Informatie over deze sociale interactie, zoals populariteit en sociale afwijzing is een belangrijke bron van informatie bij het voorspellen van later probleemgedrag (Coie, Dodge, & Coppotelli, 1982). Kinderen die later antisociaal gedrag vertonen kunnen volgens Dodge (1993) op de lagere school al geïdentificeerd worden door het onderzoeken van een aantal risicofactoren, waaronder een negatief opvoedingsmilieu en agressief gedrag en mate van afwijzing door leeftijdsgenoten. Zoals eerder vermeld kwam agressief gedrag naar voren als goede voorspeller van later antisociaal gedrag. Coie, Lochman, Terry en Hyman (1992) vonden vervolgens dat *peer*-nominaties van agressieve klasgenoten op de basisschool een valide voorspeller zijn voor externaliserende gedragsproblemen op de middelbare school.

Naast de factor agressie is tevens de relatie tussen peer status, die volgens Lansu & Cillessen (2012) het best gemeten kan worden door sociometrische testen, en antisociaal gedrag significant bevonden in vele studies (voor een review zie Cillessen & Mayeux, 2004; Coie & Dodge, 1998). Deze status wordt mede beïnvloed door de mate van groepsafwijzing. Deze groepsafwijzing kan onder andere als oorzaak gezien worden voor agressief en antisociaal gedrag en is tevens het best te meten via een sociometrische test (Ladd, 2006). Twee mogelijke verklaring hiervoor zijn dat, ‘niet aardig gevonden worden’ of ‘niet goed in de groep liggen’ een belemmering kunnen vormen voor het ontwikkelen van prosociaal gedrag of het verminderen van agressief gedrag. Dit agressief gedrag kan overigens ook een aanleiding vormen voor groepsafwijzing (Bierman, 2004).

Bovengenoemde onderzoeken bewijzen het nut van het gebruik van sociometrische testen bij het voorspellen (van onderdelen) van antisociaal gedrag. Er is binnen het hedendaags onderzoek echter nog weinig bekend over de predictieve validiteit van sociometrische testen bij jonge kinderen op (onderdelen van) antisociaal gedrag op latere leeftijd.

In dit onderzoek zal er worden gekeken naar de predictieve validiteit van deze sociometrische testen voor screening op later probleemgedrag en of sociometrische testen van toegevoegde waarde kunnen zijn op de huidige screeningsmethodes. De hypothesen die in dit onderzoek worden getoetst luiden als volgt: Sociometrie is een valide middel om antisociaal

gedrag te voorspellen, dat wil zeggen dat de valse positieven en valse negatieven weinig voorkomen. Tevens wordt verwacht dat de validiteit van de screeningsmethode voor kinderen met antisociaal gedrag wordt vergroot door de toevoeging van sociometrie als screeningsmethode, waarbij zowel de valse positieven als de valse negatieven minder voorkomen dan bij screening door alleen de leerkracht.

Methode

Populatie

De groep deelnemers bestond uit 272 kinderen, waarvan 147 jongens en 125 meisjes in de leeftijd van 7 tot 12 jaar. Kinderen van groep 4 tot en met 8 van 5 reguliere basisscholen uit Almere werden onderzocht. Deze basisscholen zijn random geselecteerd door het onderzoeksbureau PI research en waren bereid om deel te nemen aan dit onderzoek. De basisscholen kregen na deelname een overzicht in de vorm van een leerlingvolgsysteem als vergoeding.

Meetinstrumenten

Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ)

In de huidige studie is er gebruik gemaakt van de Nederlandse versie van de Strengths and Difficulties Questionnaire (Goodman, 1997). Dit is een korte vragenlijst voor kinderen tussen de vier en zestien jaar. De afnameduur is ongeveer vijf minuten. De leerkracht vult de vragenlijst digitaal in. Deze vragenlijst bestaat uit 25 vragen met betrekking tot het gedrag van het kind. Op elke vraag is het mogelijk te antwoorden met 'niet waar', 'een beetje waar' en 'helemaal waar'. Voor het antwoord 'een beetje waar' wordt altijd één punt gegeven. Voor de antwoorden 'niet waar' en 'helemaal waar' worden nul of twee punten gegeven, afhankelijk van de aard van de vraag. Hierbij worden twee punten toegekend aan het antwoord waaruit blijkt dat er problemen aanwezig zijn. Hoe hoger de score des te meer problemen er zijn. De uitkomsten van de verschillende vragen worden gesplitst in vijf schalen, te weten; emotionele problemen, gedragsproblemen, hyperactiviteit/ impulsiviteit, problemen in de sociale omgang met leeftijdsgenoten en prosociaal gedrag. De score op de subschalen ligt tussen de nul en tien. In het huidige onderzoek zijn de gedragsproblemenschaal en de problemen met leeftijdsgenotenschaal, van de SDQ gebruikt, daar er wordt gekeken naar antisociaal gedrag van kinderen. De interne consistentie van de Nederlandse versie van de SDQ ($\alpha = 0.70$) en validiteit zijn voldoende (Muris, Meesters & Van den Berg, 2003). Wanneer de interne consistentie boven de 0.60 is dan wordt dit als voldoende beschouwd. De interne consistentie van de totaal scoren van de SDQ in dit onderzoek is zowel bij de meting op tijdstip 1 ($\alpha = 0.69$) als bij de meting op tijdstip 2 ($\alpha = 0.71$) voldoende.

Sociogram

Het Sociogram bestond uit vijf vragen over aardig vinden, luisteren, ruzie, pesten en stiekem gedrag. Antwoorden kunnen worden gegeven op een 5 puntsschaal. Hierbij moesten alle kinderen in de klas per klasgenoot aangeven wat ze van die persoon vonden per vraag. Hieruit werd per vraag een gemiddelde berekend.

Procedure

Kinderen werden gescreend op een verhoogd risico voor later antisociaal gedrag. Dit werd gedaan door zowel bij leraren als bij kinderen vragenlijsten af te nemen. Leraren vulden digitaal de SDQ in en de leerlingen een sociogram. Dit sociogram werd klassikaal afgenomen waarbij een masterstudent instructie gaf alvorens de kinderen konden beginnen aan het sociogram. De afname van het sociogram gebeurde in toets opstelling en nam 45 minuten in beslag per klas. Zowel het SDQ als het sociogram is per kind twee maal afgenomen. De eerste afnames vonden plaats in mei 2012, en de tweede in april/mei 2013.

Analyse

Allereerst is er een descriptieve analyse gemaakt van de data. Tevens is de samenhang gemeten tussen de verschillende variabelen aan de hand van een correlatietabel. Om te testen of sociogram een toevoeging is op de huidige screening van antisociaal gedrag is er een hiërarchische lineaire multiële regressie analyse uitgevoerd. Allereerst is de regressie uitgevoerd met als afhankelijke variabele de leraar-oordelen op meetmoment 2 met zowel leraar-oordelen als ruzie maken volgens sociometrie op meetmoment 1 als onafhankelijke variabelen. Ten tweede is er een regressie uit gevoerd van sociometrie op meetmoment 2 op zowel leraar oordeel als sociometrie op meetmoment 1. Er werd getoetst op een significantieniveau van 95%.

Resultaten

Beschrijvende analyses

Er is eerst een beschrijvende analyse gemaakt van de data, zie Tabel 1. Hierin zijn alle variabelen, leraar oordelen en sociometrie (kinder-oordelen) op zowel meetmoment 1 als meetmoment 2 meegenomen. De sociometrische beoordeling van ruzie maken op meetmoment 1 is door 257 kinderen ingevuld en was gemiddeld lager ($M = 2.32$, $SD = 0.57$) op een 5-puntschaal dan de Sociometrie op meetmoment 2 ($M = 2.48$, $SD = 0.65$) die door 266 kinderen is ingevuld. Het Leraar-oordeel over gedragsproblemen op een 3-puntsschaal op meetmoment 1 was gemiddeld even hoog ($M = 0.13$, $SD = 0.26$) als Leraar-oordeel op meetmoment 2 ($M = 0.13$, $SD = 0.27$).

Tabel 2 laat zien dat ruzie maken volgens de sociometrie op meetmoment 1 nauwelijks samenhangt met het leraar-oordeel op meetmoment 1 ($r = -.05$, $p > .05$), zoals ook te zien in figuur 1. Opvallend is het gebrek aan samenhang tussen sociometrie op de verschillende meetmomenten ($r = .07$, $p > .05$). Leraar-oordelen hangen daarentegen wel samen op beide meetmomenten ($r = .70$, $p < .05$). Er is een negatieve samenhang gevonden tussen sociometrie meetmoment 1 met leraar-oordeel meetmoment 2 ($r = -.22$, $p < .05$), dit houdt in dat een hogere sociometrische beoordeling van ruzie maken op tijdstip 1 resulteert in een lagere beoordeling van antisociaal gedrag volgens de leraren op tijdstip 2. Daarnaast is er een positieve samenhang gevonden tussen leraar-oordeel op meetmoment 1 met sociometrie op meetmoment 2 ($r = .43$, $p < .05$).

Voorspellen van leraar-oordeel tijdstip 2

Om na te gaan of problemen op tijdstip twee kunnen worden voorspeld uit sociometrie en leraar oordelen op meetmoment 1 is een regressie analyse uitgevoerd met het leraar-oordeel op tijdstip 2 als afhankelijke variabele en (ruzie maken volgens) de sociometrie en het leraar-oordeel op tijdstip 1 als onafhankelijke variabelen. Om de eerste onderzoeksvraag te beantwoorden werd gekeken naar de bèta's van de verschillende onafhankelijke variabelen.

Hypothese van de huidige studie luidde dat ruzie maken volgens de sociometrie van toegevoegde waarde is bij het voorspellen van antisociaal gedrag. Tabel 3 laat, zoals verwacht, zien dat het leraar-oordeel op meetmoment 2 zich goed laat voorspellen door het leraar-oordeel van meetmoment 1 ($\beta = 0.456$; $p < 0.01$). In tabel 3 is ook te zien dat wanneer het sociogram op meetmoment 1 wordt toegevoegd aan het leraar-oordeel op meetmoment 1,

dit een klein maar significant negatief effect op antisociaal gedrag heeft volgens de voorspelling van leerkrachten op meetmoment 2 ($\beta = -.194$; $p < 0.48$). Leerlingen corrigeren dus het voor sommige kinderen blijktbaar wat te extreme oordeel van de leerkracht. Tevens is er gekeken naar de verklaarde variantie van leraar-oordelen op antisociaal gedrag (tabel 3, model a) en de toegevoegde verklaarde variantie van sociometrie boven leraar-oordelen op antisociaal gedrag (tabel 3, model b). In tabel 3 is te zien dat leraar-oordelen 20.8 % van de variantie verklaart in antisociaal gedrag. Daarnaast werd er een significante toegevoegde verklaarde variantie gevonden van 3.8% van sociometrie boven leraar-oordelen op antisociaal gedrag. Kortom, het gebruik van sociometrische beoordeling van ruzie maken is dus van toegevoegde waarde bij het voorspellen van antisociaal gedrag

Tabel 1 Het aantal (*N*), het minimum en maximum, het gemiddelde (*M*) en de standaarddeviatie (*SD*) voor de verschillende variabelen.

	<i>N</i>	<i>min.</i>	<i>max.</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Sociometrie T1	257	1	3.79	2.32	0.57
Sociometrie T2	266	1.11	4.33	2.48	0.65
Leraar-oordeel T1	891	0	1.60	0.13	0.26
Leraar-oordeel T2	929	0	1.75	0.13	0.27

a. Sociometrie : Schaal 1 tot 5

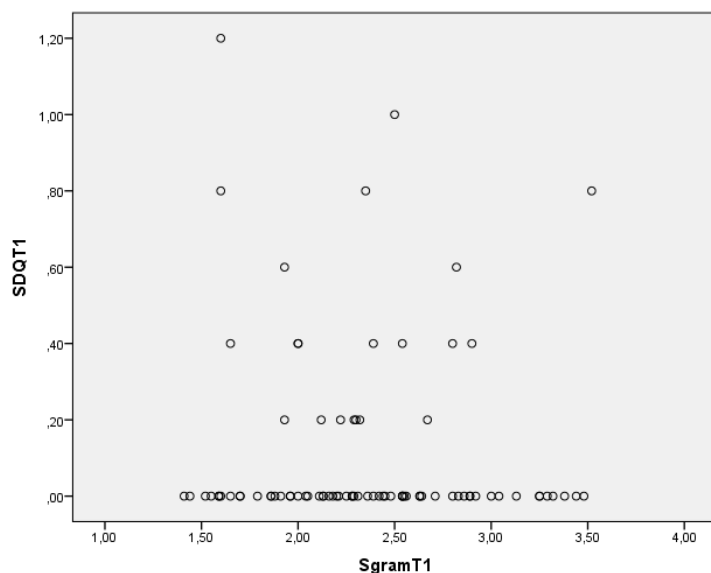
b. Leraar-oordeel: Schaal 0 tot 2

Tabel 2 De correlaties tussen verschillende variabelen.

	Sociometrie T1	Sociometrie T2	Leraar-oordeel T1	Leraar-oordeel T2
Sociometrie T1	1	.07	-.05	-.22**
Sociometrie T2		1	.43**	.35**
Leraar-oordeel T1			1	.70**
Leraar-oordeel T2				1

** . Correlatie is significant bij een level van 0.01

Figuur 1: Grafische weergave van relatie tussen van Sociometrie meetmoment 1 en Leraar-oordeel meetmoment 1.

Tabel 3 Regressie van Leraar-oordeel T2 op Leraar-oordeel T1 en (ruzie maken volgens) sociometrie T1.

<i>Model</i>	<i>R Square Change</i>	<i>F</i>	<i>Bèta (β)</i>	<i>p-waarde</i>
a: Leraar-oordeel T1	.208	21.52	.456	<.01
b: Leraar-oordeel T1 + Sociometrie T1	.038	13.17		<.01
Leraar-oordeel T1			.445	<.01
Sociometrie T1			-.194	.048

Voorspellen van sociometrie op tijdstip 2

Daarnaast is er onderzocht of ruzie maken volgens de sociometrie op meetmoment 2 kan worden voorspeld uit de sociometrie en het leraar-oordeel op meetmoment 1. Uit Tabel 4 blijkt dat er geen relatie is tussen het leraar-oordeel op meetmoment 1 en het sociometrie op meetmoment 2 ($F = .00$; $p = .99$). Antisociaal gedrag (volgens sociometrie) lijkt zich echter wel te laten voorspellen wanneer de sociometrische beoordeling van ruzie maken op meetmoment 1 wordt toegevoegd aan leraar-oordelen op meetmoment 1 ($F = 8.45$; $p < .01$), waarbij ruzie maken volgens sociometrie een significante toevoeging is op leraar-oordelen ($\beta = 0.060$; $p < .01$), zoals te zien in Tabel 4. Daarnaast is te zien dat 17.4% van de variantie in

antisociaal gedrag (volgens sociometrie) verklaard kan worden door het model wanneer ruzie maken volgens sociometrie wordt toegevoegd aan het oordeel van de leraren.

Tabel 4 Regressie van (ruzie maken volgens) sociometrie T2 op Leraar-oordeel T1 en Sociometrie T1.

<i>Model</i>	<i>R Square Change</i>	<i>F</i>	<i>Bèta (β)</i>	<i>p-waarde</i>
a: Leraar-oordeel T1	.000	.00	.	.99
b: Leraar-oordeel T1 + Sociometrie T1	.173	8.47		<.01
Leraar-oordeel T1			.109	.814
Sociometrie T1			.060	<.01

Discussie

In deze studie werd onderzocht of een sociometrische taak een toevoeging is op de screening van antisociale gedragsproblemen door leerkrachten op de basisschool. Vanuit de literatuur zijn er aanwijzingen dat sociometrie bij kan dragen aan het verbeteren van de screening (Miller, Klein, Piacentini et al., 1995; Coie, Lochman, Terry et al., 1992). Verwacht werd dat sociometrie een goede voorspeller zou zijn van antisociaal gedrag en dat dit een toevoeging zou zijn op de screening door leerkrachten. Uit de bevindingen van deze studie blijkt dat sociometrie boven leerkracht-oordeel een significante voorspeller is van antisociaal gedrag. Dit betekent dat antisociaal gedrag zich beter laat voorspellen wanneer een sociometrische taak wordt toegevoegd aan de screening. De predictieve validiteit van kinder-oordelen van antisociaal gedrag is hiermee aangetoond.

Het effect is echter wel gering ($R^2 = 0.038$; $\beta = -.194$; $p < 0.48$). Het effect is bij toevoeging aan het leerkracht-oordeel overigens negatief, wat betekent dat een hogere score op de sociometrische taak een lagere score op antisociaal gedrag als gevolg heeft. Blijkbaar beoordelen leerkrachten antisociaal gedrag te extreem en kan dit gecorrigeerd worden door een sociometrische taak toe te voegen aan de screening. In de literatuur is nog weinig bekend over de te extreme oordelen van leraren op het gebied van antisociaal gedrag, zoals gevonden werd in deze studie. Mogelijk spelen de in de inleiding beschreven nadelen van leraar-oordelen een rol bij de extreme uitkomsten hiervan in deze studie, zoals de perceptie bias waarin een conflict tussen leraar en leerling een te extreem oordeel kan veroorzaken, waardoor er te veel kinderen als antisociaal worden bestempeld (Berg-Nielsen, Solheim, Belsky et al., 2012).

Uit de bevindingen van Coie, Lochman, Terry et al. (1992) blijkt dat uitkomsten van agressie, gemeten door een sociometrische taak, een valide voorspeller is van gedragsproblemen op latere leeftijd. Dit komt overeen met de bevindingen uit deze studie, waaruit blijkt dat sociometrie boven leraar-oordelen van toegevoegde waarde is bij het voorspellen van antisociaal gedrag. Andere auteurs stellen echter dat kinderen niet geschikt zijn om uitspraken te doen over (onderdelen van) antisociaal gedrag van hun leeftijdsgenoten (Vitaro, Tremblay & Gagnon, 1994). Gezien de leeftijd die is gebruikt in deze studie (van 5 tot 10 jaar, in tegenstelling tot 8 tot 12 jaar in de huidige studie) is het niet verassend dat de

predictieve validiteit van sociometrie beter is in de huidige studie, daar het waarschijnlijk is dat oudere kinderen beter voorspellen dan jongere kinderen.

Tevens werd verwacht dat antisociaal gedrag zich redelijk laat voorspellen door leraar-oordelen. Uit de resultaten kan worden afgeleid dat leraar-oordeel inderdaad een goede voorspeller is van antisociaal gedrag. Dit komt overeen met de bevindingen van Miller, Klein, Piacentini et al. (1995) waarin het oordeel van de leerkracht een goede voorspeller is van antisociaal gedrag.

Er is een aantal mogelijke verklaringen voor het geringe effect van de toevoeging van sociometrie aan leraar-oordelen. Ten eerste is in de huidige studie gebruik gemaakt van (de mate van) ruzie als indicator voor antisociaal gedrag. In de toekomst zouden wellicht meer indicatoren betrokken kunnen worden bij het voorspellen van antisociaal gedrag, zoals de 'populariteit' en 'de mate van afwijzing', die volgens Coie, Dodge & Coppotelli (1982) tevens een belangrijke bron van informatie vormen bij het voorspellen van antisociaal gedrag. Daarnaast zouden ook vragen over liegen en pesten kunnen worden gesteld zodat er wellicht meer informatie kan worden verkregen uit de sociometrische taak. Daarnaast zou de jonge leeftijd (8 tot 12 jaar) van sommige kinderen ook een alternatieve verklaring kunnen zijn voor het geringe effect. Een aantal kinderen had nog moeite met lezen en schrijven, in deze gevallen is het voor te stellen dat het analyseren van gedrag van hun leeftijdsgenootjes te veel gevraagd is. Discriminatie tussen de verschillende leeftijdscategorieën zou in vervolgonderzoek dit probleem mogelijk uit kunnen sluiten. Ook valt de uitkomstmaat zoals die gebruikt is in deze studie te verbeteren. Er is gebruik gemaakt van leraar-oordelen als uitkomstmaat voor antisociaal gedrag. Informatie van objectieve observatoren zouden een goede aanvulling zijn op deze leraar-oordelen, omdat deze kunnen leiden tot een objectievere uitkomstmaat (Lochman, Tolan, Guerra et al., 1995).

Ondanks de bovenstaande beperkingen is er ook een aantal positieve punten te benoemen aangaande dit onderzoek. Allereerst is er gebruik gemaakt van een grote deelnemersgroep waardoor de analyses voldoende power hebben. Deze deelnemersgroep was verspreid over verschillende scholen in verschillende wijken, zowel in de binnenstad als in buitenwijken. Hierdoor is de deelnemersgroep een goede afspiegeling van de populatie. Ook hebben alle kinderen dezelfde uitleg gekregen over de vragenlijst, omdat er in alle klassen gebruik gemaakt is van dezelfde instructiehandleiding. Hiermee is voorkomen dat de verschillen in de uitkomsten kunnen worden toegeschreven aan de instructie van de sociometrische taak.

Dit onderzoek naar de predictieve validiteit van screening is uitgevoerd in opdracht van het bureau PI Research, dat verantwoordelijk is voor de uitvoering van het preventieve interventieprogramma SPRINT. Aan de hand van de huidige studie zal ik SPRINT adviseren om te zoeken naar een objectievere maat om antisociaal gedrag te voorspellen. Zoals blijkt uit deze studie is sociometrie van toegevoegde waarde bij het screenen van kinderen. De vraag is echter of sociometrie geïmplementeerd zou moeten worden in de screening. Daar het effect nog gering is zou eerst meer onderzoek verricht moeten worden naar de predictieve validiteit van sociometrie, voordat sociometrie daadwerkelijk gebruikt kan worden bij het voorspellen van antisociaal gedrag. Daarnaast zou een toevoeging van een objectieve observator de predictieve validiteit van de screening mogelijk vergroten zodat de groep *vals positieven* verkleind zou kunnen worden.

Dit brengt mij ten slotte tot een algemeen punt van discussie. Hoewel het leerkracht-oordeel een significante voorspeller is van antisociaal gedrag, moet er kritisch gekeken worden naar deze effecten. Uit de literatuur blijkt dat leraar-oordelen een specificiteit van 78% (Haapasalo, Tremblay, Boulerice et al., 2000) hebben, dit betekent ook dat 22% van de kinderen onterecht wordt gescreend als antisociaal. Valtonen, Ahonen & Tolvanen et al. (2009) vonden dat kinderen die onterecht geselecteerd worden als vertonende gedragsproblemen meer stress ervaren dan kinderen die terecht niet geselecteerd worden. De verhoging van de stress bij kinderen zou volgens hen kunnen leiden tot verminderde schoolprestaties.

Deze verhoogde stress, met onderpresteren als mogelijk gevolg, die onterecht gescreende kinderen kunnen oplopen in een interventieprogramma in ogenschouw nemend, doet de ethische vraag rijzen of een percentage van 22% *vals positieven* aanvaardbaar is als het gaat om het toepassen van interventie. Mogen in dit geval enkel leraar-oordelen gebruikt worden bij het screenen van kinderen, wetende dat een relatief grote groep kinderen hier mogelijk onnodig last van heeft? Meer onderzoek naar de predictieve validiteit in het algemeen en de predictieve validiteit van sociometrie in het bijzonder, als toevoeging op de screening van antisociaal gedrag, is wenselijk om de screening van kinderen mogelijk te verbeteren.

Toekomstig onderzoek zou zich moeten richten op meerdere kanten van sociale interactie bij het voorspellen van antisociaal gedrag. Zoals hierboven beschreven zou wat sociometrie betreft gekeken kunnen worden naar meerdere indicatoren van antisociaal gedrag, zoals 'populariteit' en 'de mate van afwijzing'. Mogelijk zal hierdoor de predictieve validiteit

van sociometrie vergroot kunnen worden, waarmee het risico op zowel *vals negatieven* als *vals positieven* verder verkleind kan worden. Daarnaast blijkt uit dit onderzoek dat leraren te extreem oordelen. Reden hiervoor zou verder onderzocht moeten worden, zodat kinderen niet onterecht geselecteerd worden op antisociaal gedrag.

Referenties

- Bank, L., Marlowe, J. H., Reid, J. B., Patterson, G. R., & Weinrott, M. R. (1991). A Comparative-Evaluation of Parent-Training Interventions for Families of Chronic Delinquents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 19(1), 15-33.
- Berg-Nielsen, T. S., Solheim, E., Belsky, J., & Wichstrom, L. (2012). Preschoolers' Psychosocial Problems: In the Eyes of the Beholder? Adding Teacher Characteristics as Determinants of Discrepant Parent-Teacher Reports. *Child Psychiatry & Human Development*, 43(3), 393-413.
- Bierman, K. L., Coie, J. D., Dodge, K. A., Foster, E. M., Greenberg, M. T., Lochman, J. E., . . . Conduct Problems Prevent Res Grp. (2004). The effects of the fast track program on serious problem outcomes at the end of elementary school. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33(4), 650-661.
- Broening, S., Kumpfer, K., Kruse, K., Sack, P., Schaunig-Busch, I., Ruths, S., Thomasius, R. (2012). Selective prevention programs for children from substance-affected families: a comprehensive systematic review. *Substance Abuse Treatment Prevention and Policy*, 7, 23.
- Buitelaar, J. K., Smeets, K. C., Herpers, P., Scheepers, F., Glennon, J., & Rommelse, N. N. J. (2013). Conduct disorders. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 22, S49-S54.
- Cillessen, A. H. N., & Mayeux, L. (2004). From censure to reinforcement: Developmental changes in the association between aggression and social status. *Child Development*, 75(1), 147-163.
- Coie, J. D., Coppotelli, H., & Dodge, K. A. (1982). Dimensions and Types of Social-Status - a Cross-Age Perspective. *Developmental Psychology*, 18(4), 557-570.
- Coie, J. D., Lochman, J. E., Terry, R., & Hyman, C. (1992). Predicting Early Adolescent Disorder from Childhood Aggression and Peer Rejection. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 60(5), 783-792.
- Conduct Problem Prevention Group. (2002). Evaluation of the first 3 years of the Fast Track prevention trial with children at high risk for adolescent conduct problems. [*Journal of Abnormal Child Psychology*] *Journal of Abnormal Child Psychology*, 30, 19-35.
- Dodge, C., Lynam (Ed.). (2006). *Aggression and antisocial behavior in youth* (6th ed.). 2006: In N. Eisenberg & D. William & R. M. Lerner.
- Dodge, K. A. (1993). The Future of Research on the Treatment of Conduct Disorder. *Development and Psychopathology*, 5(1-2), 311-319.
- Eggen, A. J., Kalidien, S.N. (2007) Criminaliteit en rechtshandhaving. *Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum*.

- Gerber, M., & Semmel, M. (1983). Models for the Delivery of Technical Assistance for Rural Special-Education of Preschool Handicapped-Children. *International Journal of Mental Health, 12*(1-2), 144-158.
- Grinsven, V., Elphick, E., Woud, L. (2012) Werkdruk in het primair en voortgezet onderwijs. *Duo onderwijsonderzoek*.
- Haapasalo, J., Tremblay, R. E., Boulerice, B., & Vitaro, F. (2000). Relative advantages of person- and variable-based approaches for predicting problem behaviors from kindergarten assessments. *Journal of Quantitative Criminology, 16*(2), 145-168.
- Kaplow, J. B., Curran, P. J., Dodge, K. A., & Conduct Problems Prevention Res Gr. (2002). Child, parent, and peer predictors of early-onset substance use: A multisite longitudinal study. *Journal of Abnormal Child Psychology, 30*(3), 199-216.
- Kosterman, R., Hawkins, J. D., Mason, W. A., Herrenkohl, T. I., Lengua, L. J., & McCauley, E. (2010). Assessment of Behavior Problems in Childhood and Adolescence as Predictors of Early Adult Depression. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 32*(1), 118-127
- Ladd, G. W. (2006). Peer rejection, aggressive or withdrawn behavior, and psychological maladjustment from ages 5 to 12: An examination of four predictive models. *Child Development, 77*(4), 822-846.
- Lansu, T. A. M., & Cillessen, A. H. N. (2012). Peer Status in Emerging Adulthood: Associations of Popularity and Preference With Social Roles and Behavior. *Journal of Adolescent Research, 27*(1), 132-150.
- Lau, A., Garland, A., Yeh, M., McCabe, K., Wood, P., & Hough, R. (2004). Race/ethnicity and inter-informant agreement in assessing adolescent psychopathology. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders, 12*(3), 145-156.
- Lochman, J. (1995). Screening of Child-Behavior Problems for Prevention Programs at School Entry. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 63*(4), 549-559.
- Loeber, R. (1982). The Stability of Antisocial and Delinquent Child-Behavior - a Review. *Child Development, 53*(6), 1431-1446.
- Loeber, R., Burke, J. D., Lahey, B. B., Winters, A., & Zera, M. (2000). Oppositional defiant and conduct disorder: A review of the past 10 years, part I. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 39*(12), 1468-1484.
- Mannuzza, S., & Klein, R. G. (1991). Criminality and Childhood Hyperactivity - Reply. *Archives of General Psychiatry, 48*(7), 667-668.
- McMahon, R. J., & Frick, P. J. (2005). Evidence-based assessment of conduct problems in children and adolescents. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 34*(3), 477-505.

- Miller, L. S., Klein, R. G., Piacentini, J., Abikoff, H., Shah, M. R., Samoilov, A., & Guardino, M. (1995). The New-York Teacher Rating-Scale for Disruptive and Antisocial-Behavior. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 34(3), 359-370.
- Moffitt, T. E. (1993). The Neuropsychology of Conduct Disorder. *Development and Psychopathology*, 5(1-2), 135-151.
- Parker, J. G., & Asher, S. R. (1987). Peer Relations and Later Personal Adjustment - are Low-Accepted Children at Risk. *Psychological Bulletin*, 102(3), 357-389.
- Sadeh, S. S., Burns, M. K., & Sullivan, A. L. (2012). Examining an Executive Function Rating Scale as a Predictor of Achievement in Children at Risk for Behavior Problems. *School Psychology Quarterly*, 27(4), 236-246.
- Schwartz, D., Dodge, K. A., Coie, J. D., Hubbard, J. A., Cillessen, A. H., Lemerise, E. A., & Bateman, H. (1998). Social-cognitive and behavioral correlates of aggression and victimization in boys' play groups. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26(6), 431-440.
- Serbin, L. A., Moskowitz, D. S., Schwartzman, A. E., & Ledingham, J. E. (1991). In PEPLER D. R.,KH (Ed.), *Aggressive, Withdrawn, and Aggressive Withdrawn Children in Adolescence - into the Next Generation*
- TOLAN, P., & GUERRA, N. (1994). Prevention of Delinquency - Current Status and Issues. *Applied & Preventive Psychology*, 3(4), 251-273.
- Valtonen, R., Ahonen, T., Tolvanen, A., & Lyytinen, P. (2009). How does early developmental assessment predict academic and attentional-behavioural skills at group and individual levels? *Developmental Medicine and Child Neurology*, 51(10), 792-799.
- Zwirs, B., Burger, H., Schulpen, T., Vermulst, A. A., HiraSing, R. A., & Buitelaar, J. (2011). Teacher Ratings of Children's Behavior Problems and Functional Impairment Across Gender and Ethnicity: Construct Equivalence of the Strengths and Difficulties Questionnaire. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(3), 466-481.

Bijlagen

Bijlage 1: Instructie sociometrie

Instructie

Hallo allemaal!

Ik ben ..... van de Universiteit Utrecht. Ik heb met jullie juf / meester afgesproken dat we jullie een aantal vragen komen stellen. Daarvoor is het belangrijk dat jullie net zo gaan zitten als bij een toets. Jullie mogen elkaars antwoorden namelijk niet zien.

.....

Jullie zitten nu uit elkaar en kunnen elkaars antwoorden niet zien. Dat is belangrijk voor de opdracht die jullie krijgen.

Jullie krijgen van mij een paar blaadjes met vragen erop. Onder elke vraag zie je alle kinderen uit je klas staan. Bij elke jongen of meisje vul je in wat je bij diegene vindt passen. Antwoorden zijn niet goed of fout, het gaat erom wat jij vindt.

De antwoorden zijn vertrouwelijk. Dat betekent dat niemand uit je klas de antwoorden zal zien. Ook betekent het dat je je antwoorden niet aan andere kinderen vertelt.

Bijlage 2: Voorbeeld sociogram (sociometrische taak)

Sociogram

We willen graag weten **hoe jij denkt** over de kinderen uit je klas. Daarom willen we je vragen om een aantal vragen te beantwoorden. Dit doe je door bij elke naam een **rondje** te zetten om het cijfer dat jij vindt passen. Er zijn geen goede of foute antwoorden. Het gaat erom wat jij vindt.

Er volgt nu eerst een **voorbeeldvraag**

Hoe aardig vind je hem/haar?

Je ziet een rijtje met alle namen van de kinderen uit je klas.

Daar achter staan cijfers. Boven de cijfers staat wat ze betekenen.

Heel onaardig	Onaardig	Tussenin	Aardig	Heel aardig
1	2	3	4	5

Je vindt Dennis aardig. Je zet dan een rondje om het cijfer 4:

Naam	Hoe aardig vind je hem/haar?						
	Heel onaardig	Onaardig	Tussenin	Aardig	Heel aardig		
Dennis	⊗	1	2	3	4	5	☺
	⊗	1	2	3	4	5	☺
	⊗	1	2	3	4	5	☺
	⊗	1	2	3	4	5	☺

Je antwoorden zijn alleen bekend bij de onderzoekers. Dat betekent dat de kinderen uit je klas, je ouders of je juf/meester **niet** te weten komen wat jij hebt ingevuld.

Vul nu eerst je **eigen naam** in en de **datum** van vandaag:

Naam: _____

Datum: __ - __ - 20__

Naam:	Hoeveel ruzie maakt hij/zij met klasgenootjes?						
	Nooit ruzie	Bijna nooit ruzie	Soms ruzie	Vaak ruzie	Heel vaak ruzie		
Jantje	😊 1	2	3	4	5	☹️	
Pietje	😊 1	2	3	4	5	☹️	
...	😊 1	2	3	4	5	☹️	
...	😊 1	2	3	4	5	☹️	
...	😊 1	2	3	4	5	☹️	
...	😊 1	2	3	4	5	☹️	
...	😊 1	2	3	4	5	☹️	
	😊 1	2	3	4	5	☹️	
	😊 1	2	3	4	5	☹️	
	😊 1	2	3	4	5	☹️	
	😊 1	2	3	4	5	☹️	
	☹️ 1	2	3	4	5	😊	
	☹️ 1	2	3	4	5	😊	
	☹️ 1	2	3	4	5	😊	